

LGBTIQ

Centar za građansko obrazovanje
Centre for Civic Education

Ministarstvo
ljudskih i
manjinskih prava

Sloboda
bez etiketa!

POZICIONIRANOST LGBTIQ OSOBA TOKOM I NAKON COVID19 PANDEMIJE

- interni izvještaj sa održanih fokus grupa -

Izveštaj pripremila: **Željka Četković**, koordinatorka programa *Aktivno građanstvo*, CGO

Podgorica, jul 2022.

Interni izvještaj o pozicioniranosti LGBTIQ osoba tokom i nakon COVID19 pandemije dio je projekta „LGBTIQ – Sloboda bez etiketa!“ koji Centar za građansko obrazovanje (CGO) sprovodi uz finansijsku podršku Ministarstva ljudskih i manjinskih prava Crne Gore. Stavovi izraženi u ovom izvještaju ne odražavaju zvanični stav Ministarstva ljudskih i manjinskih prava.

Sadržaj:

Uvod	3
Metodologija	4
Opšti položaj tokom COVID19 pandemije	5
Zapošljavanje i diskriminacija na radnom mjestu	5
Materijalni status	6
Zdravstvena prava i mentalno zdravlje	7
Ograničenje kretanja	8
Diskriminacija i nasilje	9
Institucionalna zaštita prava LGBTIQ osoba	10
Izveštavanje medija o LGBTIQ osobama	12
Uloga vjerskih zajednica u koncipiranju zakona i politika za LGBTIQ osobe	12
Zaključci i preporuke	14

Uvod

Izveštaj o pozicioniranosti LGBTIQ osoba tokom i nakon COVID19 pandemije daje uvid u socio-ekonomski položaj, mentalno zdravlje, diskriminaciju i nasilje, kao i opštu socijalnu pozicioniranost pripadnika/ca LGBTIQ zajednice tokom i nakon pandemije COVID19, ističući posljedice pandemije na položaj LGBTIQ osoba, i ukazujući na goruće tačke za adresiranje problema i izazova sa kojima su se LGBTIQ osobe suočile tokom pandemije, ali i oni sa kojima se i danas suočavaju. Izveštaj je rezultat fokus grupa održanih sa predstavnicima LGBTIQ zajednice u Crnoj Gori.

Na fokus grupama su postavljena sljedeća pitanja: regiona Crne Gore iz kojih dolazite; da li ste čitav period od početka pandemije proveli u Crnoj Gori ili ste živjeli u nekoj drugoj državi; kako biste ocijenili svoj položaj tokom COVID19 pandemije; da li smatrate da imate jednake šanse kao ostali za zapošljavanje u Crnoj Gori; da li ste zapošljeni; da li smatrate da ste diskriminisani na radnom mjestu, ukoliko radite; da li ste za vrijeme pandemije COVID19 izgubili posao/zadržali istu poziciju/promijenili posao; ukoliko ste tokom pandemije ostali bez zaposlenja, da li ste imali problema sa ponovnim zapošljavanjem; kako se pandemija odrazila na vaš materijalni status; da li je vaša zarada tokom pandemije COVID19 ostala ista/smanjena/povećana; da li ste imali dovoljno novčanih sredstava za svakodnevni život tokom pandemije; da li ste se obraćali nekome za materijalnu pomoć; da li vam je ponuđena pomoć od neke organizacije/institucije za hranu, lijekove, kiriju, komunalije; mislite li da se vaše ukupno socio-ekonomsko stanje popravilo sada, nakon dvije godine od prvog talasa pandemije, ali i uvođenja programa "Evropa sad"; mislite li da je vaše mentalno stanje u odnosu na pandemiju COVID19 ostalo isto/narušeno/popravljeno; da li ste se tokom pandemije obratili nekoj organizaciji, zdravstvenoj ustanovi, ili pojedincu zbog svog mentalnog zdravlja; da li samostalno živite; kako ste providili dane u kojima je bilo ograničeno kretanje; kako je mjera ograničenja kretanja, odnosno, obavezno zadržavanje u objektima stanovanja uticala na vaš odnos sa vašim roditeljima, ukućanima, cimerima, partnerima; da li ste trpjeli više diskriminacije/nasilja ta vrijeme pandemije COVID19 nego ranije; da li ste tokom pandemije COVID19 koristili usluge zdravstvenih institucija; da li ste imali pristup adekvatnoj terapiji tokom pandemije; da li smatrate da ste bili meta zločina iz mržnje od strane užeg mjesta u kojem stanujete za vrijeme pandemije COVID19 i van perioda pandemije COVID19; da li se osjećate bezbjedno u gradu u kojem živite u svakom trenutku, odnosno u ispunjavanju svih svojih potreba; u kojoj mjeri sada smatrate da je vaša sloboda izražavanja seksualne orijentacije i rodnog identiteta prihvatljiva u društvu; poznajete li institucije i procedure koje možete koristiti u zaštiti svojih prava; koliko smatrate da su te institucije pristupačne i otvorene za podršku; koja institucija, po vašem mišljenju, imaju najvažniju ulogu u borbi protiv homofobije u društvu; kakvo je, po vama, izvještavanje medija o vama i vašoj poziciji u društvu; da li je stav vjerskih zajednica o pravima LGBTIQ osoba nešto što političari u drugi donosioci odluka treba da uzimaju kao relevantno u koncipiranju zakona i politika za ovu populaciju.

Metodologija

Fokus grupe pod nazivom „*Uticao COVID19 pandemije na socio-ekonomski položaj, mentalno zdravlje, diskriminaciju i nasilje, i opštu socijalnu pozicioniranost pripadnika/ca LGBTIQ*“ održane su 21. i 24. juna 2022. godine, u prihvatilišnom centru za LGBTIQ osobe Drop-in NVO Juventasa u Podgorici, a u organizaciji Centra za građansko obrazovanje (CGO).

Upitnik je sadržao 30 pitanja na koja su učesnici odgovarali usmeno.

Na prvoj fokus grupi je učestvovalo 13 osoba, a na drugoj osam. Od toga je bilo 11 muških osoba, osam osoba ženskog pola i dvije nebinarne osobe sa preovlađujućim ženskim polom. Presjek LGBTIQ identiteta je sljedeći: pet homoseksualnih (gej) osoba, sedam lezbejki, četiri trans muškarca, tri biseksualne osobe (jedna žena i dva muškarca) i dvije nebinarne osobe. Iz centralnog dijela Crne Gore bilo je 16 osoba, četiri sa sjevera i jedna sa juga.

Od 21 učesnika/ca, velika većina, odnosno 15 osoba je cijeli period od početka pandemije provelo u Crnoj Gori, četvoro je bilo kod rodbine ili prijatelja van Crne Gore, jedna osoba je bila na studijama van Crne Gore i jedna osoba je u nekoliko kraćih navrata poslom bila van Crne Gore. Polovina ispitanika navodi da samostalno žive, dok ostali navode da žive sa roditeljima, partnerima ili cimerima.

Opšti položaj tokom COVID19 pandemije

Upitani da opišu svoj opšti položaj tokom COVID19 pandemije, nešto više od polovine predstavnika/ca LGBTIQ zajednice ga je ocijenilo gorim nego prije COVID-a, 38,10% boljim, a 9,52% osoba je navelo da im je položaj ostao jednak kao i prije COVID-a.

Oni koji su svoj položaj ocijenili boljim, obrazložili su tu ocjenu činjenicom da nisu išli na posao, da su imali više vremena za sebe, i da su imali manje prilike da troše novac. Naveli su i da su dodatno vrijeme koristili za okretanje sebi, samorefleksiju i rad na sebi. Nekima je prijalo i to što nijesu gledali druge ljude, makar u početku izolacije.

Međutim, dodatno vrijeme i izolacija na većinu predstavnika/ca LGBTIQ zajednice su uticali loše. Oni koji su radili u zdravstvu, radili su svo vrijeme, gledali iste ljude, a oni koji su radili od kuće ili nijesu radili uopšte ili su osjećali pritisak od zatvorenosti u svojim kućama, bolovali COVID19 koji su teško podnosili i sve radili pod opterećenjem dodatnog opreza. Posebno su teško podnijeli strahove od umiranja bliskih ljudi, zarazivanja sebe i prijatelja.

Izolacija i distanciranost od ljudi, koliko god bila razumljiva zarad sprječavanja širenja zaraze, uticala je negativno i prouzrokovala probleme pri komunikaciji sa ljudima u različitim socijalnim okruženjima i situacijama. Oni koji žive sa porodicama navode da im je teško pao izostanak socijalizacije sa drugim ljudima izvan porodice i da su imali previše vremena sa roditeljima koje nisu željeli.

Većina koja je svoj položaj ocijenila gorim navela je da je pandemija prouzrokovala ili produbila probleme sa anksioznošću i depresijom, dovela do osjećaja bespomoćnosti, nemogućnosti da se uradi išta povodom bilo čega, a oni koji su bili u izolaciji sami, imali su i dodatne probleme, što je ostavilo posljedice i nakon izlaska iz tog stanja.

Oni koji su svoj položaj ocijenili jednakim kao i prije COVID-a navode da to smatraju zato što tokom tog perioda nijesu imali mogućnosti za bilo kakav napredak ili bilo kakav produkt, te je iz tog razloga kod njih sve ostalo isto, kako navode - statično.

Zapošljavanje i diskriminacija na radnom mjestu

Od svih predstavnika/ca LGBTIQ zajednice, samo dvije osobe su navele da su zapošljene po osnovu ugovora na neodređeno. Njih 47,61% je zapošljeno po osnovu ugovora na određeno, dvije osobe rade bez ugovora, a ostali nijesu zapošljeni. Od zaposlenih, samo dvije osobe rade na skraćeno radno vrijeme, dok ostali rade u punom radnom vremenu.

Na pitanje da li smatraju da imaju jednake šanse kao ostali za zapošljavanje u Crnoj Gori, većina pripadnika LGBTIQ zajednice odgovara odrečno. Oni koji su pozitivno odgovorili, obrazložili su taj svoj sud dodatnim pojašnjenjima, odnosno navode da imaju jednake šanse samo ako nijesu autovani, ako im se ne postavljaju pitanja o seksualnosti ili ako se ne uzima u obzir njihov izgled. Dio onih koji smatraju da imaju jednaka prava pri zapošljavanju, ponovo temelje svoj stav na činjenici da nijesu autovani. U odgovorima na ovo pitanje postoje razlike u odnosu na regije, te LGBTIQ osobe sa sjevera navode da u zavisnosti od grada i sredine, nemaju prava za jednako zapošljavanje ako su autovani. Kao problem koji otežava jednaka prava za zapošljavanje navodi se i nepotizam.

Na pitanje da li smatraju da su diskriminirani na radnom mjestu na kojem su radili tokom pandemije COVID19, svega je 19,04% osoba izjavilo da nijesu bili diskriminirani. Ostali su dali pozitivne odgovore, navodeći i primjere diskriminacije, od kojih se manji dio odnosi na diskriminaciju među kolegama, a ostatak na diskriminaciju od strane nadređenih a nekoliko osoba je navelo da je došlo i do otpuštanja s posla. Oni koji su dobili otkaz navode da se to desilo nakon što su se autovali, bilo na društvenim mrežama, bilo dajući intervju za medije, bilo otvoreno u sredini u kojoj žive. Jedna osoba je dobila otkaz na osnovu svog izgleda iako nije bila autovana. Dvije osobe koje su dobile otkaz navode da je tome prethodilo i odbijanje kolega da sarađuju i uopšte komuniciraju sa njima. Jedna osoba je nakon inicijalnog odbijanja komunikacije od strane kolega, počela da dobija verbalne uvrede, pa čak i prijetnje. Jedna osoba je čak, radeći u ugostiteljstvu, bila primorana da radi cijelu radnu smjenu sama i to za manju platu od one koja je isplaćivana ostalim kolegama, te je uslijed toga dala otkaz. Jedna transrodna osoba navela je da nije ni bila plaćena za isti posao koji je radila kao i kolege jer je radila kao pripravnik, odnosno nije bila zapošljena zvanično. Da nije samo Crna Gora mjesto diskriminacije svjedoči i iskustvo jedne biseksualne osobe koja je radila u inostranstvu jedno vrijeme tokom COVID-a gdje je studirala istovremeno, te je nakon autovanja na instagramu pozvana od strane koordinatora i dobila upozorenje da „tako nešto ne bi trebalo da se radi“.

Od onih koji su bili diskriminirani na radnom mjestu, većina navodi i neprofesionalnu radoznalost i ispitivanje od strane kolega i nadređenih po pitanju odnosa sa svojim partnerima, te upiti ko su im sve partneri, ali i da li postoji „neko mjesto gdje se svi mi okupljamo i radimo to što radimo“. Bilo je i suptilnijih diskriminativnih praksi od strane kolega, te je jedna osoba navodi pojačan broj tema u vezi seksualnosti i navode kolega da, iako podržavaju, da je to ipak nešto „što treba da radiš u svoja 4 zida“.

Njih 61,90% navodi da je tokom COVID19 pandemije zadržalo istu poziciju, dvije osobe su izgubile posao, a njih troje je promijenilo posao. Oni koji su tokom pandemije ostali bez zaposlenja, navode da nijesu imali problema sa ponovnim zapošljavanjem.

Materijalni status

Jednako su podijeljeni navodi da se pandemija odrazila pozitivno na materijalni status i da nije bilo nikakve promjene. Nažalost, oko četvrtine LGBTIQ osoba navodi da se pandemija negativno odrazila na njihov materijalni status. Oni koji su naveli da se tokom pandemije njihov materijalni status popravio objašnjavaju to smanjenjem troškova uz zarade koje su ostale iste, ali i da su dobili povećanje zarade zbog programa „Evropa sad“.

Od onih koji su tokom pandemije bili zapošljeni, jednak je broj onih kojima je zarada ostala ista kao i broj onih kojima je zarada povećana, uglavnom zbog programa „Evropa sad“. Kod 19,04% osoba je zarada tokom pandemije smanjena, a dvije osobe su navele da im je zarada bila smanjena pa vraćena na isto u kasnijem periodu.

Većina pripadnika LGBTIQ zajednice nije imala dovoljno novčanih sredstava za svakodnevne životne potrebe tokom pandemije. Oni koji jesu navode da je to bilo uslovljeno štednjom, ali i izolacijom u sopstvenim kućama uslijed čega se nije manje trošilo. Dio ispitanika/ca navodi da nijesu imali problema sa tim jer su živjeli sa roditeljima, međutim, to su istovremeno većinom i osobe koje su navele da im zatvaranje sa porodicama nije prijalo. Teško je bilo i onima koji nijesu bili osigurani, jer nijesu imali prava na subvencije koje su ih sljedovale. Ispitanici navode i da za neke stvari jesu imali novca, ali ne za sve i ne uvijek.

Polovina ispitanika se tokom perioda pandemije obraćala prijateljima i roditeljima za novčanu pomoć, a dio onih koji su se obraćali roditeljima ukazuju na mentalno opterećenje koje je to kod njih izazvalo.

NVO Juventas, Queer Montenegro i Asocijacija Spektra su navedene kao organizacije koje su pružale pomoć pripadnicima LGBTIQ zajednice u vidu hrane, higijenskih sredstava, ali i za pokrivanje računa i kirije, kupovinu paketa hrane i paketa higijene. Većina ispitanika (85,71%) je dobila neku vrstu pomoći od ovih organizacija.

Nešto manje od polovine ispitanika navodi da im se ukupno socio-ekonomsko stanje nije popravilo sada nakon dvije godine od prvog talasa pandemije, a oni koji cijene da tu ima pomaka ističu kao uzrok program „Evropa sad“, ali i činjenicu da rade dva posla. Međutim, ispitanici dodatno navode i problem inflacije koji je prouzrokovao da „*ovaj sad minimalac vrijedi manje nego prošli*“.

Zdravstvena prava i mentalno zdravlje

Više od polovine ispitanika cijeni da im je mentalno stanje u odnosu na pandemiju COVID-a narušeno. Duplo manji je broj onih koji smatraju da im je mentalno stanje ostalo isto, dok svega dvije osobe navode da im je mentalno stanje popravljeno. Većina LGBTIQ osoba navodi da im je pandemija COVID-a produbila ili prouzrokovala depresiju i anksioznost.

Više od polovine ispitanika prijavljuje da su se tokom pandemije COVID-a obratili nekoj organizaciji, zdravstvenoj instituciji ili pojedincu zbog mentalnog zdravlja. Transrodne osobe navode da su koristili program psihoterapeutske podrške, koji je za one koji su se javljali obezbjeđivala Asocijacija Spektra. I Queer Montenegro je obezbjeđivao besplatnu psihološku pomoć. Svi korisnici ovih usluga su saglasni da su im bile od pomoći, nije slučaj sa svima onima koji su pomoć potražili od institucija. Ispitanici su kombinovano koristili terapeutsku podršku i liječenje kod psihijatarata. Posebno je teško iskustvo jedne homoseksualne osobe koja navodi da je pomoć potražio u bolnici, ali da je saznanje o tome doprlo do njegovih roditelja iako je u tom trenutku već bio punoljetan, a što ukazuje da osoba nije mogla ostvariti pravo na povjerljivo savjetovanje.

Iskustva sa korišćenjem usluga zdravstvenih institucija tokom pandemije COVID19 su uglavnom negativna. Osim navedenog kršenja prava na privatnost u slučaju jedne homoseksualne osobe, većina LGBTIQ osoba navodi i da je tokom pandemije fokus bio o na COVID pacijentima i da nisu išli na preglede niti kod izabranih doktora jer do njih nisu mogli doći. Jedna osoba je morala prekinuti terapiju upravo iz tog razloga.

Osobe koje su živjele dijelom i van Crne Gore navode da u tim zemljama nisu imali probleme, ali da su nezadovoljni zdravstvenim sistemom Crne Gore, a posebno tretmanom pacijenata. Indikativan je primjer osobe koja je više od dvanaest sati čekala da uđe u Crnu Goru, bila poslata u karantin i u njemu ostala duže jer su nadležni zaboravili na njega. Transrodna osoba naglašava: „*Ja sam zauvijek beskrajno nezadovoljan zdravstvenim sistemom ove zemlje. Mislim da za života nabrajam ne bih mogao jednom reći - ovo je bilo baš onako kako treba da bude u jednom zdravstvenom sistemu*“. Duga čekanja na zdravstvenu uslugu su, takođe, predstavljala problem, a posebno je problematičan primjer homoseksualne osobe koja je tokom pandemije doživjela infarkt i nije bila prioritizovana kao osoba od 26 godina koja je doživjela infarkt već je morala da se obrati privatnoj ustanovi i da plati za tu zdravstvenu uslugu. I druge LGBTIQ osobe kojima je trebala zdravstvena usluga tokom pandemije navode da su išli kod ljekara, jer u javnom zdravstvu ili nisu mogli dobiti potrebnu uslugu ili su na nju čekali neprihvatljivo dugo. „*Svaki put kad pitaš kad ćeš doći na red, kažu „idite privatno“, u sred državne institucije*“, svjedoči jedna osoba tokom fokus grupa. Kvalitet usluge privatnih ordinacija je takođe bio važan. „*Išao sam kod privatnika doktora jer su, budimo realni, bolji*“, navodi jedna osoba.

Pristup adekvatnoj terapiji tokom pandemije bio je značajan problem za LGBTIQ osobe. Neki su morali ostaviti terapiju jer je nisu mogli produžiti, a posebne poteškoće su imale transrodne osobe. „*U jednom*

momentu pandemije je nestao testosteron koji je meni doživotna terapija zbog mog rodnog identiteta i toga što sam u medicinskoj tranziciji“, navodi transrodni muškarac.

Oni koji su imali COVID simptome, ili su zbog prolječnih alergija bili sumnjivi zdravstvenim radnicima, morali su da se testiraju na COVID i kako navode, pored činjenice da su satima čekali u red, izlagali su se opasnosti da dobiju COVID što se jednoj osobi i desilo četiri dana nakon što je bio na testiranju. Drugi problem je što su COVID pacijenti imali prioritet. Jedna osoba navodi primjer člana porodice sa metastazom kancera koja se liječila kući u toku pandemije. Značajan broj LGBTIQ osoba navodi da su terapiju završavali „preko veze“, a transrodne osobe koje su ostale uskraćene za terapiju su morale iznalaziti načine da je nabave nezvaničnim putem. „*Morali smo da tražimo hormone, da nabavljamo hormone van države, kojih nije bilo u apoteci, preko prijatelja jer ih nije bilo ni u jednoj instituciji*“, kaže jedan učesnik fokus grupe. Ima i onih koji imaju razumijevanja za ograničenja zdravstvenih usluga, navodeći nedovoljno kadrova, preopterećenost postojećih kapaciteta, i generalno loš način na koji sistem funkcioniše. Pritisak dodatnog opreza je loše uticao i na LGBTIQ osobe. „*Konstantno su nam govorili da se čuvamo, da se osjećam loše samo što živim*“, navodi jedna osoba.

Ograničenje kretanja

Ispitanici su različito provodili dane u kojima je bilo ograničeno kretanje, uglavnom sami, a ograničeno kretanje se navodi u negativnom kontekstu. Posebnu je poteškoću to predstavljalo onima koji su živjeli u Tuzima. Takođe, lakše je bilo onima koji imaju zasebne sobe u svojim porodičnim kućama, te su vrijeme provodili spavajući, igrajući online igrice, gledajući filmove i serije. Oni koji imaju kućne ljubimce, odnosno pse, imali su najveću mogućnost za kretanje zbog potrebe za šetnjom koju psi imaju i zakonskih okvira u tom periodu. Zdravstveni radnici su imali potvrde za slobodno kretanje i mimo ograničenja, međutim, potvrdu nije mogao koristiti transrodni muškarac s obzirom da mu ime u ličnim dokumentima nije bilo promijenjeno.

Podijeljeni su stavovi povodom uticaja mjere ograničenog kretanja, odnosno obaveznog zadržavanja u objektima stanovanja kad je riječ u uticaju na odnos sa roditeljima, cimerima, partnerima sa kojima žive LGBTIQ osobe. Manji dio ispitanika navodi da su, iako nisu živjeli sami, nisu gledali ukućane puno, posebno ako su neki od njih radili, poput roditelja koji su zdravstveni radnici. Međutim, oni koji jesu imali interakciju sa svojim ukućanima navode različite, mahom negativne utiske. Naime, tokom pandemije su se neki ispitanici autovali svojim. Jedna osoba navodi da je u početku djelovalo kao da se zbližava sa svojom majkom, „*ali je bilo suprotno*“, te su stvari postale još gore. Jedna osoba navodi da joj se odnos sa majkom popravio zahvaljujući društvenoj igri koju su porodično igrali ne bi li se zabavili tokom „*zaključavanja*“. Biseksualna osoba koja se u toku pandemije autovala svojim roditeljima navodi da je njegov otac to dobro podnio, iako mu je rekao da nikome to ne priča, međutim, situacija sa majkom je bila drugačija u smislu da „*nije baš lijepo podnijela*“ i da je bilo perioda kada ju je mogao čuti kako u dnevnoj sobi plače danima zaredom. Ista osoba navodi da se situacija sa majkom malo poboljšala nakon godinu dana, i da je svjestan koliko podrške može dobiti od svojih, te računa da je i to što je dobio dobro.

Različito je ograničenje kretanja uticalo i na one LGBTIQ osobe koje imaju partnere. Nekima je to omogućilo zbližavanje, dublje upoznavanje, ali i uvid u dubine depresije i anksioznosti, iako jedna osoba smatra „*da su ti izazovi prostori koji nam omogućavaju da ako se ne desi razdor, da dođe do nekog suštinskog upoznavanja koje postaje podloga za nešto zdravo kasnije*“.

Diskriminacija i nasilje

Na pitanje da li su trpjeli više diskriminacije i/ili nasilja za vrijeme pandemije COVID19 nego prije, skoro svi ispitanici odgovaraju da su doživjeli neku vrstu diskriminacije. „*Nikad više nasilja nisam doživjela*“, prenosi gotovo većinski stav jedna LGBTIQ osoba tokom fokus grupa, uz ocjenu da je taj period bio vrlo izazovan, kao i da su posebno lezbejke koje su izlazile sa partnerkama doživljavale uznemiravanja, maltretiranja, dobacivanja.

Jedna osoba navodi i periodičnost nasilja, odnosno da je trpio manje nasilja od drugih u jednom trenutku dok se socijalizacija nije „*vratila na velika vrata*“ zbog čega je odlučio da bude manje socijalan. Homoseksualna osoba koja do perioda zatvaranja nije bila javno autovana navodi „*poruke koje sam ja dobijao na internetu bile su jako uznemirujuće*“, obrazlažući to time da su ljudi u svojoj dokonosti počeli pokazivati interesovanje i za ono što ne bi trebalo da ih interesuje. On dodaje i da je za vrijeme pandemije autovan i da su kolege zbog toga izbjegavale da rade sa njim, a pošto radi u ugostiteljstvu, diskriminaciju je trpio i od gostiju, koji su znali čak i da ustanu od stola, pođu i ne plate svoj račun. Oni koji nisu javno autovani, takođe, su dobijali kritike, kako zbog izgleda ili sadržaja koji dijele na društvenim mrežama, a što ukazuje da su i pretpostavljena seksualna orijentacija ili rodni identitet uzrok diskriminaciji. Tako je biseksualna osoba koja na društvenim mrežama dijeli sadržaje koji se tiču LGBTIQ prava doživljavala kritike zbog toga i pitanja tipa „*kad ćeš da dijeliš neke normalne stvari*“. Homoseksualna osoba koja nije autovana, ali za koju okruženje pretpostavlja da je homoseksualna navodi pritisak okoline na roditelje. Djelimično pozitivan primjer navodi transrodni muškarac čijim prijateljima a ni kolegama nije ništa smetalo kad se autovao, ali izostaje prihvatanje od strane porodice. „*Prave se da ne postojim, ili kad neko dođe kod njih, samo mi kažu „aj skloni se*“, navodi on.

Većina LGBTIQ osoba navodi da je izgled ono što najviše podstiče na diskriminaciju, pogotovo ako je u pitanju homoseksualna osoba koja ima feminizirane pokrete ili držanje, ili ako je u pitanju transrodna osoba koja je tek započela tranziciju. Transrodne osobe imaju poseban pritisak u smislu da treba da posjeduju određeni društvu prilagođeni izgled i gestikulaciju, što izaziva njihovu frustraciju. „*Nervira me da se ponašam kako odgovara ostalima*“, navodi jedna osoba. Pozitivan je primjer biseksualne osobe, koja je osim konflikta sa majkom nakon autovanja, bila dobro prihvaćena od strane svog društva, ali uz napomenu da dobar dio tog društva predstavljaju upravo osobe iz LGBTIQ zajednice.

Tokom perioda pandemije bilježi se i više slučajeva zločina iz mržnje. Čak trećina osoba je autovana od strane drugih iako na taj korak nisu bili spremni. Indikativan je slučaj dvije homoseksualne osobe koje su bile na protestu ugostitelja tokom pandemije. Zbog transparenta koje su nosili, njihove fotografije su bile dijeljene po društvenim mrežama, nakon čega se oglasila jedna organizacija koja se bavi zaštitom LGBTIQ osoba i javno autovala ove dvije osobe, i pritom se i javno ogradila od njih. „*Zvanično su objavili da smo gejevi, stavili nam imena i prezimena. A mi nismo javno autovani*“, navodi jedna osoba. I druga iskustva neželjenog autovanja su problematična, gdje je to u jednoj prilici uradila bivša partnerka porodici dotadašnje partnerke, zatim autovanje i cimera koji su tada živjeli sa tom osobom.

LGBTIQ osobe su i mimo pandemije bile mete, što putem prinudnih autovanja, što kroz verbalno nasiljem. Težak slučaj predstavlja osoba koja je bila u vezi sa transrodnom osobom kojem su govorili: „*Ne izlazi sa pravom osobom nego sa vanzemaljcem koji je izoperisan*“. Dio žena navodi da nisu trpjele zločine iz mržnje vjerovatno zbog činjenice da „*neće niko da udari žensko*“.

S druge strane, niko od ispitanika/ca nije dao potvrđan odgovor na pitanje da li se uvijek osjećaju bezbjedno u gradu u kojem žive, uz napomenu da je nerijetko osjećaj nebezbjednosti, pored pitanja seksualne orijentacije, vezan i za druge lične karakteristike.

Na pitanje u kojoj mjeri sada smatraju da je njihova sloboda izražavanja seksualne orijentacije i rodnog identiteta prihvatljiva u društvu, dvije trećine LGBTIQ osoba cijeni da je to „djelimično“, a za nešto više od četvrtine je to „nedovoljno“, dok nema onih koji su u cjelosti zadovoljni. Oni koji osjećaju djelimičnu slobodu izražavanja svog identiteta, ma koji on bio, navode da iako mogu da se nađu u društvu u kojem mogu da pričaju slobodno, ipak to nije dovoljno „*jer uvijek postoje osobe kojima je navodno neprijatno*“. LGBTIQ osobe navode i primjere suzdržavanja od iskazivanja svoje seksualne orijentacije pred drugima. Takođe, opisani su i primjeri kada ih i dugogodišnji prijatelji diskriminišu.

Učesnici fokus grupa su stava da ili dramatične promjene, poput nekog vida revolucije ubrzavanja vremena, ili smjena generacija može vodi poboljšanju u osjećaju slobode. Značajan broj njih kao uzrok problema navodi religiju, i to bez obzira koje su vjeroispovjesti. „*Otkad su se desile prve litije, mi smo nazadovali*“, „*Jačanje vjerskog ekstremizma dovodi do jačanja ekstremizma nad drugima*“, pojašnjavaju. I jačanje desnice, i to ne samo u Crnoj Gori, vidi se kao prepreka punom uživanju slobode. Neki smatraju da je i siromaštvo problematičan faktor. „*Standard da je bolji i da ljudi imaju da vide šta u novčaniku, ne bi gledali druge*“, kaže jedan od učesnika fokus grupe.

Obavezna primjena zakona, takođe, se vidi kao važan uslov uživanja slobode. Homoseksualna osoba navodi primjer napada koji je preživio, uz polomljenu vilicu, jagodicu, ključnu kost, a kada je sistem zaštite zakazao. Objašnjava da nije dobio pomoć ni od policije ni od hitne pomoći, kao i da je bio primoran da traži pomoć prijatelja kako bi ga odvezao u hitnu. „*Moja iskustva sa ovim sistemom i zakonima – ne znam zašto ih imam ako nisam u mogućnosti da ih ostvarim*“, kaže on. Ojađenost kod LGBTIQ osoba postoji i kad je u pitanju inkorporiranje EU regulativa u naše zakonodavstvo jer „*ne znamo da ih protumačimo, a kamoli da ih primijenimo*“. Uz to je prisutno i nepoznavanje sopstvenih prava i povlačenje pred problemom što je dodatna prepreka ostvarivanju slobode.

LGBTIQ osobe smatraju da su i institucije problem, uz ocjenu da je vrlo važna politička struktura vlasti, odnosno „*bitno je da nisu nastrojani protiv LGBT*“. U tom kontekstu se ukazuje na primjer poslanika koji je cijepao Zakon o životnom partnerstvu lica istog pola, ali i člana Odbora za ljudska prava i slobode u Skupštini koji je rekao „*nek me smijeni ko god hoće, ja neću da dam ostavku što sam rekao „pedere u blendere*“. Kao zabrinjavajuće navode i da je na čelu Odbora za ljudska prava i slobode čovjek koji je homofoban.

Institucionalna zaštita prava LGBTIQ osoba

LGBTIQ osobe uglavnom poznaju institucije i procedure koje mogu koristiti u zaštiti svojih prava, ali ne smatraju da su te institucije pristupačne i otvorene za podršku. Uglavnom tu podršku smatraju deklarativnom, mada se navodi i da „*institucije kao takve nisu problem, problem su ljudi koji tu rade*“. LGBTIQ osobama je naročito važno da imaju podršku institucija kada žele da prijave slučajeve diskriminacije i nasilja, a i u tim situacijama adekvatna pomoć često izostaje.

LGBTIQ osobe navode i izazovna iskustva sa policijom, ističući homofobiju u policiji, uprkos edukacijama kroz koje policajci prolaze, ali i da obuke prolaze uglavnom isti ljudi, što sužava njihov domet. „*Imamo jedne te iste ljude u institucijama koji su voljni da učestvuju, pomognu*“, objašnjava jedan od učesnika fokus grupe. „*Sjedio sam među policajcima na konferenciji, čuo kako govore – moramo li da sjedimo među pederima dva sata*“, navodi druga osoba napominjući da ni obuke ne daju uvijek rezultat. Pomoć policije izostaje naročito kad su u pitanju zločini iz mržnje i prijavljivanje istih, međutim LGBTIQ osobe nailaze na poteškoće i kod prijavljivanja jer službenici nisu edukovani kako da rade sa LGBTIQ osobama koje prijavljuju nasilje „*Neću da me gledaju kao da imam rogove, nego neko je htio da me ubije nasred ulice, povedi računa o tome*“, kaže jedan učesnik fokus grupe.

LGBTIQ osobe navode da je jako teško prijaviti nekog, posebno ako se radi o članovima porodice. Žene, transrodne osobe i djeca trpe poteškoće prilikom prijavljivanja, kako svjedoče LGBTIQ osobe, navodeći eskalaciju nasilja nakon prijavljivanja koje nije procesuirano bilo iz razloga što policija više vjeruje nasilnicima nego žrtvi, ili što nasilnici imaju poznanstva u policiji. „*Ja sam bio diskriminisan dva mjeseca jer sam prijavio nasilje u porodici*“, navodi jedna osoba.

Drugačiji je pristup institucija prema LGBTIQ osobama ako znaju da rade za nevladinu organizaciju ili kad dolaze u ime organizacije, jer je tada tretman drugačiji, mnogo bolji i uvažavajući. Mišljenje ispitanika je da to nije problem samo sa LGBTIQ osobama već i sa opštom populacijom, i u zaštiti i drugih prava, poput radničkih i zdravstvenih prava, ali LGBTIQ osobe pored toga imaju i dodatan problem samim tim što su LGBTIQ. „*Ne tražimo ništa posebno, samo da nam funkcioniše država*“, kaže jedna osoba tokom fokus grupe.

LGBTIQ osobe prijavljuju i loša iskustva prilikom korišćenja zdravstvene zaštite. Na primjer, jedna osoba govori o svom iskustvu tokom primanja anestezije kada su zdravstveni radnici koji su ga uspavljivali, tokom njegovog brojanja unazad izjavili „*ovaj ti je peder 100%*“. To je djelovalo uznemiravajuće na tu osobu. „*Ja tada razmišljam da li ovo da prijavim, ali mi nije bilo do života. Sve je uzaludno,*“ objašnjava svoja osjećanja ta osoba.

Blagovremenost adresiranja problema je, takođe, problematična za LGBTIQ osobe, te tu navode primjer i institucije Zaštitnika ljudskih prava i sloboda koja donese rješenje o nekom predmetu, nakon duže vremena, ali to nema učinkovitost jer „*nisam imao podršku sistema kad mi je trebao*“.

Kad su u pitanju institucije koje imaju najvažniju ulogu u borbi protiv homofobije u društvu, LGBTIQ osobe tu vide primarno Ministarstvo ljudskih i manjinskih prava, ali svega četvrtina ispitanika vjeruje da je trenutno u praksi tako. I rad međunarodnih organizacija se prepoznaje (nešto manje od četvrtine), ali se njihov doprinos smatra ograničenim na finansiranje projekata. Isti procenat ispitanika smatra da i institucija Zaštitnika ljudskih prava i sloboda ima najvažniju ulogu u borbi protiv homofobije. Policija je prepoznata samo u dijelu obezbjeđivanja Povorke ponosa. Mediji su, takođe, djelimično prepoznati kao oni koji doprinose borbi protiv homofobije, ali neujednačeno, zavisno i od tipa medija. Obrazovne institucije, političke partije, sudstvo, tužilaštvo se kod LGBTIQ osoba ne kotiraju dobro u borbi protiv homofobije. Na drugoj strani, nevladine organizacije svi ispitanici vide kao one koji najviše doprinose borbi protiv homofobije u društvu, a u ovom dijelu se naglašava da su one preuzele uloge koju bi trebalo da imaju nadležne institucije. LGBTIQ osobe smatraju da bi institucije morale biti proaktivnije, a posebno Ministarstvo ljudskih i manjinskih prava, zatim obrazovne institucije i tužilaštvo. Kao važni akteri za borbu protiv homofobije se navode Skupština Crne Gore i njeni poslanici, ali i političke partije i Vlada. Političkim partijama se zamjera na deklarativnoj podršci koju ne prate akcije, ali i ćutanju na govor mržnje.

Istraživanje CGO-a o percepciji prema LGBTIQ osobama takođe je uključilo ovo pitanje, a i nalazi su slični. Tako nešto više od petine građana i građanki navodi Ministarstvo ljudskih i manjinskih prava i obrazovne institucije kao najvažnije u borbi protiv homofobije, dok su to za nešto više od desetine nevladine organizacije. Slijede mediji (7%), međunarodne organizacije (5%), Zaštitnik ljudskih prava i sloboda i policija (po 4%), sudstvo (3%), i političke partije i tužilaštvo (po 2%).

Po istom istraživanju, među institucija je najbolje ocijenjen rad Zaštitnika ljudskih prava i sloboda po pitanju zaštite prava LGBTIQ osoba, a slijedi policija, potom Ministarstvo ljudskih i manjinskih prava i obrazovne institucije. Međutim, nevladine organizacije su, po mišljenju građana i građanki, daleko ispred institucija u zaštiti prava LGBTIQ osoba.

Izveštavanje medija o LGBTIQ osobama

Kad je u pitanju izvještavanje medija o LGBTIQ osobama i njihovoj poziciji u društvu, jako mali broj LGBTIQ osoba smatra da je to izvještavanje informativno i neutralno, više cijene da se radi o pukom prenošenju saopštenja koje dobijaju.

Polovina LGBTIQ osoba smatra da je izvještavanje medija o njima senzacionalističko, a sa svrhom povećanja čitanosti ili gledanosti, za što navode i niz primjera. Kao meta se ističu transrodne osobe, a medijima se, u tom kontekstu, zamjera i stvaranje konfuzije kod čitalaca/gledalaca zbog koje se dobija pogrešna slika o transrodnim osobama. „Amfilohije krstio transrodno dijete“, „trandža prostitutka“, „on je bio žena“, „ona je bila muškarac“, „on je sad trudan sa njom“, „transrodne igračke u Crnoj Gori“, neki su od navedenih primjera koje navode učesnici fokus grupa.

Positivno izvještavanje je prepoznato u primjerima izvještavanja agencija MINA i BBC servisa na srpskom jeziku, a pomenuta je i agencija PR Centar kao jedna od onih koja valjano objavi vijest.

Četvrtina LGBTIQ osoba smatra da je izvještavanje medija o LGBTIQ osobama negativno, a nijedna da je edukativno, i generalno se zamjera širenje dezinformacija. LGBTIQ osobe visoko pozicioniraju značaj medijske pismenosti, jer dosta zavisi od toga kako će čitaoci razumjeti objavljenu vijest, ali su i mišljenja da mediji treba da se više fokusiraju na kvalitet a manje na senzacionalizam.

Politizacija medija ima svoje posljedice i na izvještavanje, jer LGBTIQ osobe smatraju da je izvještavanje u doba Povorke ponosa pod uticajem toga ko se kako iz političkog establišmenta odredio. Posebno problematičnim vide komentare na portalima „*jer oni imaju zakonsku obavezu da ih obrišu, ali oni to sve ostavljaju*“. LGBTIQ osobe očekuju da i da mediji pokažu više samoinicijativnosti u izvještavanju.

Na drugoj strani, istraživanje stavova javnog mnjenja, ukazuje da skoro trećina građana i građanki cijeni da je izvještavanje medija o LGBTIQ osobama informativno i neutralno, nešto više od petine je stava da je ono pozitivno u dijelu afirmacije LGBTIQ osoba i njihovih prava, a 13% smatra da je negativno u dijelu kritike LGBTIQ osoba i poništavanja njihovih prava, 12% da je senzacionalističko a 9% da je edukativno.

Uloga vjerskih zajednica u koncipiranju zakona i politika za LGBTIQ osobe

LGBTIQ osobe koje su učestvovala na fokus grupama su jednoglasne da stavovi vjerskih zajednica o pravima LGBTIQ osoba ne treba da budu relevantni političarima i drugim donosiocima odluka u koncipiranju zakona i politika za ovu populaciju. Navode da ne žele da se vjerskim zajednicama daje taj prostor, jer su „*njihovi stavovi zapravo dogme jače od bilo čega*“, „*problematični su*“, itd.

LGBTIQ osobe izražavaju i strah da će „*religiozna osoba da uzme pištolj, ubije gej osobu i ode sa krstom u crkvu za pomilovanje*“, u dijelu osjećaja poništenosti od strane vjerskih zajednica. Smatraju da rad vjerskih zajednica treba nadzirati i kontrolisati i da njihovo djelovanje ne može da zalazi u sferu državnih poslova niti procjene ljudskih prava bilo koje grupacije. Na drugoj strani, mišljenja su i da političari koriste religiju kako bi opravdali svoje stavove. „*Nije to uzimanje crkvenog mišljenja, nego opravdavanje unutrašnjeg osjećaja*“, objašnjavaju.

LGBT osobe ukazuju da trenutno živimo polarizovano i da je previše bitno da li neko vjeruje u Boga, kao i da svi treba da imamo svoja prava i da se ne određujemo po tome „*da li si pravoslavac, katolik ili musliman*“. Dalje, dovode u pitanje i motive vjerskih zajednica. Tu se navodi da ako bi hipotetički neka organizacija koja se bavi zaštitom prava LGBTIQ osoba donirala svakog mjeseca novac Srpskoj

pravoslavnoj crkvi (SPC) da bi se prava LGBTIQ osoba itekako poštovala a „*svi grijesi bili oprošteni*“. LGBTIQ osobe smatraju problematičnim i poveznicu napravljenu između crkve i javnog servisa RTCG, a kao primjer ističu emisiju o pravu na abortus kada je jedan od govornika bio protojerej-stavrofor SPC-a i paroh podgorički Gojko Perović, što su LGBTIQ osobe okarakterisale kao problematično i zamjerile javnom servisu. Dalje se navodi da mediji nijesu u potpunosti nezavisni. „*Svaki medij je sredstvo za nekoga i nešto i plasira određenu ideologiju, demagogiju. Religijska pitanje ne treba da budu u tolikom fokusu.*“

LGBTIQ osobe su saglasne da političari, nažalost, trenutno itekako uzimaju u obzir stavove vjerskih zajednica i da tu prednjače stavovi SPC, ali i hrišćanskih vjerskih zajednica uopšte. Naglašava se da „*religija ne smije da zalazi u dnevno-političko*“.

S druge strane, istraživanje javnog mnjenja, ukazuje da skoro polovina građana i građanki (47%) smatra da stav vjerskih zajednica političari i drugi donosioci odluka ne treba da uzimaju u obzir pri koncipiranju zakona i politika za ovu populaciju, iako treba naglasiti i da je značajan broj onih koji smatraju suprotno (39%).

Preporuke

Predstavnici/ce LGBTIQ zajednice ocjenjuju da je pandemija COVID19 negativno uticala na njihov *opšti položaj*, iako su imali više vremena koje su koristili uglavnom za rad na sebi.

LGBTIQ osobe navode i brojne probleme koje je pandemija uzrokovala u odnosu na komunikaciju sa ljudima u različitim okruženjima i situacijama, ali u odnosu na njihovo zdravlje, a posebno mentalno.

U tom okviru sljedeće su preporuke:

- prilikom koncipiranja mjera za vanredne zdravstvene situacije napraviti procjenu uticaja mjera na marginalizovane ranjive grupe čiji, ionako težak, položaj može biti pogoršan njihovom primjenom, jer su LGBTIQ osobe prijavljivale pojačanu diskriminaciju tokom pandemije COVID19 na radnom mjestu;
- trebalo bi razmotriti sprovođenje kampanja senzibilizacije kako bi poslodavci imali afirmativan stav prema ovoj marginalizovanoj grupi prilikom zapošljavanja, a koji bi vremenom vodio i ka jednakim šansam. Na taj način, oni koji su se odlučili na autovanje imaju veće šanse da se zaposle i budu ekonomski nezavisni;
- uvesti pakete pomoći u vidu osnovnih životnih namirnica za sve marginalizovane grupe u toku vanrednih socio-ekonomskih situacija, uključujući i LGBTIQ zajednicu;
- razmotriti i mehanizme podrške u vidu subvencionisanja troškova kirije i računa po principu prijave i analize težine materijalnog statusa, nakon čega bi, LGBTIQ osobe, koje su izgubile posao ili im je ograničen pristup zapošljavanju zbog seksualne orijentacije a ne mogu da se vrate u primarnu porodicu, dobile novčana sredstva za minimum pola iznosa za kiriju i račune;
- kontinuirano finansirati programe nevladinih organizacija koje pružaju besplatnu psihološku i terapeutsku podršku LGBTIQ osobama, kako bi ovaj servis korisnicima uvijek bio dostupan s obzirom da se radi o osobama manje rezistentnosti na mentalne teškoće, a posebno tokom vanrednih okolnosti, ali i unaprijediti rad institucija u ovom segmentu;
- promovisati i unaprijediti telefonske linije psihološke podrške kada su na snazi mjere ograničenog kretanja;
- u okviru javnog zdravstva obezbjediti redovnost nabavke hormona i terapije za transrodne osobe kojima život zavisi od toga, jer uslijed medicinske tranzicije bivaju doživotno zavisni od terapije a njena neredovnost može imati štetne efekte na njihovo fizičko i mentalno zdravlje;
- uvesti redovno roditeljsko savjetovanje i podršku za roditelje LGBTIQ osoba i omogućiti stručnu pomoć za roditelje koji imaju poteškoća da prihvate svoju LGBTIQ djecu;
- uspostaviti nacionalni sistem zaštite, poput međunarodnog „Natalija zaštitni sistem“ u vidu narukvica koje predstavljaju mehanizam prijavljivanja napada na LGBTIQ osobu ili branioce LGBTIQ prava posebno ugrožene;
- unaprijediti primjenu postojećih zakona u oblasti zaštite ljudskih prava, ali i praksu procesuiranja slučajeva diskriminacije/nasilja/zločina iz mržnje prema LGBTIQ osobama u cilju prevencije i suzbijanja takvih slučajeva;
- uvesti praksu ukidanja imuniteta poslanicima za govor mržnje koji se procesuiraju, uz procesuiranje poslanika koji podstiču zločine iz mržnje prema LGBTIQ osobama zloupotrebjavajući svoj imunitet;
- omogućiti i promovisati sistem prijavljivanja slučajeva diskriminacije, govora mržnje, nasilja i zločina iz mržnje za LGBTIQ osobe, i obezbijediti anonimne kanale prijavljivanja i/ili očuvanje anonimnosti za one koji nisu spremni na autovanje;
- podići svijesti među pripadnicima policije i tužilaštva da sa dužnom pažnjom procesuiraju slučajeve diskriminacije/nasilja/zločina iz mržnje nad LGBTIQ osobama;

- proširiti krug pripadnika policije koji pohađaju edukacije i obuke za rad sa LGBTIQ osobama, a u cilju unaprijeđenja tretmana LGBTIQ osoba od strane policijskih organa;
- pojačati i dodatno promovisati napore Ministarstva ljudskih i manjinskih prava na zaštiti prava LGBTIQ osoba;
- u okviru strateškog okvira zaštite i unaprijeđenja života LGBTIQ osoba, posebno u Strategiji za unaprijeđenje kvaliteta života LGBTIQ osoba u Crnoj Gori, treba predvidjeti niz mjera koje imaju za cilj unaprijeđenje informativnog, edukativnog i afirmativnog izvještavanja medija o LGBTIQ osobama;
- ustanoviti godišnje nagrade za medije koji najviše doprinose afirmaciji prava LGBTIQ osoba;
- uspostaviti i jačati samoregulatorne organe i pojedinačne ombudsmane u medijima radi senzibilizacije za prava LGBTIQ osoba i borbu protiv štetnog predstavljanja LGBTIQ osoba u medijima;
- Agencije za elektronske medije Crne Gore bi morala vršiti efikasniji nadzor nad primjenom Zakona o elektronskim medijima, ali i brže reagovati po prigovorima fizičkih i pravnih lica u vezi sa radom pružalaca AVM usluga;
- revidirati Zakon o slobodi vjeroispovjesti ili uvjerenja i pravnom položaju vjerskih zajednica na način da se, pored zabrane diskriminacije po osnovu vjere ili uvjerenja i podsticanja vjerske mržnje i netolerancije, uvede i član o zabrani diskriminacije i podsticanje mržnje i netolerancije opravdano vjerskim stavovima prema osobama i grupama po osnovu bilo kog ličnog svojstva, seksualne orijentacije ili rodnog identiteta.
- jačati i primjenjivati ustavno određenje o sekularnosti države Crne Gore.